

KRČKI SEOSKI KAPTOL — PIONIRI I NOSIOCI LITURGIJSKOG ŽIVOTA

Mihovil BOLONIC

»Tko je imao prigode slušati svečanu misu u kojem primorskom pa u kojem zagorskom selu, opazio je bez dvojbe u pogledu puka neku značajnu razliku. I seljaci n. p. zagrebačke nadbiskupije rado polaze crkve, nego ni izdaleka ne prate s onim učešćem crkvenih obreda kano primorci. Ovi znadu na pamet gotovo sve ono, što pop u crkvi na glas pjeva, pa kada se on og-lasi n. p. sa svojim: 'slava va višnjih Bogu' ili: 'virujem u jedinoga Boga', cijelom crkvom zaori skladno pjevanje puka, muškaraca i žena. Ovdje nisu nužne orgulje... Ne ću reći, da sjeverni Hrvati možda ne pjevaju;... Biće u njih crkvenih popijevaka, ipak samo primorski Hrvati prate svaki crkveni obred sa svojim pjevanjem...«¹

Tako je o liturgijskom životu i sudjelovanju vjernikâ kod službe Božje u primorskim krajevima, što posebno vrijedi za otok Krk, kako ćemo kasnije vidjeti, pisao davno prije II vatikanskog koncila tj. pred kojih 80 godina, poznati slavist, Krčanin Ivan Milčetić.

Ono što je započeo papa Pijo X, što će nastaviti njegovi nasljednici pape Benedikt XV, Pijo XI, Pijo XII, pa zatim koncilski pape, Ivan XXIII i Pavao VI, s obzirom na liturgijsku obnovu i sudjelovanje vjernikâ kod službe Božje, a što će napokon proširiti i ozakoniti II vatikanski sabor svojom Uredbom o svetom bogoslužju — sve je to već davno bila stvarnost u glagoljaškim crkvama otoka Krka. Bez sumnje, u tome je glavnu i prvenstvenu ulogu odigrao liturgijski staroslavenski (starohrvatski) jezik, koji je na Krku kao i drugdje po Dalmaciji nastupio na mjesto grčkog liturgijskog jezika, jezika koji je tu bio u upotrebi sve do pokrštenja Hrvata (između VII—IX vijeka), a negdje i do kasnijeg vremena.² To je u to doba bio pučki narodni jezik kojim su tada Hrvati govorili, i zato je razumljivo — priča o tom stara hrvatska kronika — »kako je veliko veselje zavladalo pošto je filozof Konstanc naredio popove i knjigu hrvatsku.«³

Uz narodni staroslavenski jezik u bogoslužju, nesumnjivo je da su na liturgijski život i sudjelovanje vjernika u liturgiji veliku i vidnu ulogu u glagoljskim župama otoka Krka odigrali i tzv. ladanjski ili seoski kaptoli, koji su se brinuli za pastorizaciju pojedinih župa, kako ćemo vidjeti iz daljnjeg razlaganja.⁴

I. KRČKI SEOSKI KAPTOLI I KORALNA SLUŽBA

Seoski (ruralni) kaptoli — koji se nazivaju i »kapituli« i »kleri«, a koji su se nalazili u većim centrima-gradićima (castrum, castello) otoka Krka, a to su: Omišalj, Dobrinj, Dubašnica, Poljica, Vrbnik i Baška —

¹ IVAN MILČETIĆ, *Glagoljaši, osobito krčki, u prošlosti hrvatskoj*, Smotra (Grlovičeva), I (1887), str. 146.

² Krčki bisku dr Antun Mahnić (1896—1920) Sv. Stolici 20. I 1899, br. 7 (Prs), prema M. POLONIJO, *Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2 (1955) str. 198—200 — bilješka 10.

³ I. MILČETIĆ, nav. dj.

⁴ Usp. M. BOLONIC, *Krčki glagoljaši i njihova služba izvan Krka, Bogoslovska smotra*, 2 (1965) 342—366; ISTI, *Seoski kaptoli u krčkoj biskupiji*, BS, I (1966) 122—145. Napominjem da su izvori za statute ladanjskih krčkih kaptola navedeni u spomenutom radu u BS, I (1966).

imali su dužnost da uz kolektivnu duhovnu pastvu na području svoje župe obavljaju također zajednički (kolektivno) i koralnu službu (oficijaturu). Ti su kaptoli bili, osobito u nekim župama, veoma brojni. Tako su neki kaptoli imali i po 30, 40, 50 i do 60 svećenika glagoljaša, a k tomu su imali i po više klerika (žakni).

Ruralni kaptoli — prema svojim statutima — obavljali su svakodnevno koralnu službu, koja se sastojala od konventualne mise (misa od kuventa, misa općinska) i zajedničkog recitiranja božanskog oficija. O tome nam govore i kapitulski statuti. U statutu omišaljskog kaptola iz god. 1387. govore o tome drugi i treći kapitul, kako ćemo kasnije vidjeti. To se ponavlja i u proširenom statutu istog kaptola iz god. 1457. — U statutu vrbničkog kapitula iz god. 1487. sedam od osam »zakona« odnosi se na sudjelovanje kapitulara kod konventualne mise, božanskog oficija i drugih zajedničkih kaptolskih obrednih čina kao što su procesije, mise zornice, službe za mrtve itd. To isto vrijedi i za ostale seoske kaptole na Krku.

O koralnoj službi ruralnih kapitula na Krku govore nam i apostolske vizitacije Augustina Valerija i Mihovila Priolija,⁵ biskupske relacije Sv. Stolici, kanonske vizitacije, kao i drugi pisani izvori do kojih smo mogli doći. — U prvoj posttridentskoj apostolskoj vizitaciji koju je s velikom pratnjom obavio Augustin Valerije god. 1579. nalazimo izvještaje o tom predmetu za sve otočke župe. Iz tih izvještaja proizlazi da se od davnine (ex antiqua consuetudine) obavljala u tim kapitulskim župama koralna služba koja je uključivala božanski oficij i konventualnu misu. Kod te službe morali su u nedjelje i blagdane, u blagdane Marijine, apostolâ i druge blagdane prisustvovati svi svećenici i klerici (omnes simul-tam sacerdotes quam clerici). Međutim, za službu kroz tjedan bili su po odredbi biskupa (ex praecepto D. Episcopi) podijeljeni u tri kora, koji su tu službu obavljali naizmjenice po dva dana u tjednu. U raštrkanoj Đubašnici obavljao je službu kroz tjedan sedmičar (hebdomadarius) zajedno s jednim klerikom, koji je ujedno vršio i službu sakristana.

I apostolski vizitator Mihovil Prioli (1603) posvetio je prigodom svoje vizitacije u krčkoj biskupiji posebnu pažnju koralnoj službi seoskih kapitula. Zbog toga u njoj nalazimo mnogo više podataka o našem predmetu. Tako bašćanski plovnik izjavljuje vizitatoru da oficij vrše u crkvi u propisano vrijeme, tj. jutarnju rano u zoru, časove u devet (a terza), a večernju i povećerje u petnaest sati (alla Nona). Isti župnik izvještuje da se božanski oficij kao i konventualna misa objavljuju na staroslavenskom jeziku (in Illirico) te da svi svećenici i žakni sudjeluju redovito i pobožno kod službe. Neopravdani izostanak kažnjava se. Tada je, prema istoj vizitaciji, bilo u Baški 17 svećenika, 3 đakona i subđakona.

⁵ AUGUSTIN VALIER, biskup Verone, bio je god. 1579. imenovan apostolskim vizitatorom na zemlji kako je izloženo u nec. *Mystici Corporis*. Koncil na ovom mjestu upozorava da osim katoličke Crkve Kristovo mistično Tijelo sačinjavaju i blaženi u nebu s dušama u čistilištu. O značaju Kristova mističnog Tijela u eshatološkom smislu Koncil posebno govori u VII poglavlju konstitucije o Crkvi *Lumen Gentium*, br. 48—51. Inače isključivo govori o Crkvi na zemlji, odnosno o »putujućoj« Crkvi, za koju također i ukoliko je Kristovo mistično Tijelo ne mijenja raniju nauku niti unosi neku značajniju novost. To ističemo zato da iz navedene činjenice, što koncil u konstituciji o Crkvi (br. 8) nije doslovce prihvatio tekst pape Pija XII, ne izvode nepravilni zaključci. Usp. *Vjesnik biskupije splitske*, 3 (1965) 60; *Bogoslovnj Vestnik*, Ljubljana 1966. str. 295.

Slične odgovore o koralnoj službi u Dobrinju, koji je tada imao 25 svećenika te više klerika, dao je vizitatoru M. Prioliju dobrinjski župnik 70-godišnji pop Ivan Jurešić.

Prema istoj apostolskoj vizitaciji, seoski kaptol u Dubašnici brojio je 7 svećenika i 6 žakna, koji su također obavljali koralnu službu.

Za seoski kaptol u Omišlju, koji je tada imao 6 svećenika, 3 đakona, 4 subđakona i tri niža klerika, pružio je vizitatoru podatke o tom predmetu 78-godišnji plovčanin Antun Božanić. Prema njegovoj izjavi, svi svećenici i žakni zajednički recitiraju oficij u svetačne dane, i to u koru i u kotama, dok se u radne dane izmjenjuju (per Rota). I oficij i misu govore na staroslavenskom jeziku (»in Schiavo«), jer nitko od njih ne zna ni talijanski ni latinski.

Za ruralni kaptol u Poljicima, koji se tada sastojao od 3 svećenika, tj. od župnika i po još jednog svećenika u Poljicima i u Sv. Fuski, i od 2 žakna, plovčanin Matej Milojković (Sgalich) izjavljuje da mole oficij zajednički u crkvi samo u blagdane, dok u radne dane ne mole zajednički kanoničke časove u crkvi (per anticha consuetudine), premda svaki dan služe misu.

Što se tiče koralne službe kod ladanjskog kapitula u Vrbniku, koji je tada bio brojčano najjači, jer je tada — prema istoj vizitaciji — u Vrbniku bilo barem 30 svećenika (almeno 30 sacerdoti) i k tome više žakna, imamo samo oskudne podatke. O tome izjavljuje vizitatoru 80-godišnji vrbnički plovčanin Bartul Bolonić, da svećenici i žakni pobožno recitiraju božanski oficij, dok konventualnu misu u sedmicama pjevaju po redu.

I u biskupskim relacijama što su krčki biskupi slali Sv. Stolicu o stanju u biskupiji nalazimo više podataka o koralnoj službi u seoskim kaptolima na Krku.⁶ Tako biskup Ivan Turrianus (1589—1622) u svojoj relaciji iz god. 1610. piše kako se župske crkve po otoku nazivaju kolegijatnim zbog velikog broja svećenika koji mole božanski oficij poput kanonika (more canonicorum), ali na njihovom staroslavenskom jeziku (lingua tamen eorum Illirica). Prema relaciji istog biskupa iz god. 1616. bilo je u krčkoj biskupiji (otok Krk s gradom Krkom) 123 svećenika te velik broj žakna (Baška 17, Dobrinj 20, Dubašnica 12, Omišalj 12, Vrbnik 40).

I biskup Juraj Georgiceus (1613—1660) izvještava 1656. Sv. Stolicu da otočke župe imaju svoje crkve u kojima župnik i mnogo drugih svećenika i ilirskih klerika obavljaju božanski oficij u svetačne kao i u radne dane te da vjernici imaju i u radne dane dovoljno misâ. — Slično izvješćuje i biskup Baltazar Nosadin (1688—1712) u relaciji iz god. 1695. naglašujući da svećenici po otoku mole oficij na staroslavenskom jeziku (Illirico idiomate), jer da je sav dijecezanski kler ilirski. Šest kapitulskih župa, grada Krka, brojilo je tada — prema istoj relaciji — 165 svećenika i 42 žakna.

Biskup Petar Pavao Calore (1713—1717) u svojoj relaciji iz god. 1715. govori također o koralnoj službi koja se prakticira u svim župama i kod koje sudjeluju svi svećenici — u koru. U krčkim glagoljaškim župama bilo je tada 140 svećenika i 42 klerika.

⁶ Relacije krčkih biskupa koje ovdje navodimo nalaze se u Vatikanskom arhivu.

Krčki su biskupi prigodom svojih kanonskih vizitacija uz ostalo posvećivali posebnu pažnju koralnoj službi naših glagoljaša, kako nam svjedoče razni zapisnici takvih pastirskih pohoda. Evo samo nekoliko podataka o našem predmetu iz tih zapisnika.⁷ — Neposredno po završetku tridentskog sabora dolazi na biskupsku stolicu u Krku vrlo agilna i ambiciozna čovjek, mletački plemić, Petar Bembo (1564—1589). Stoga mu je prva skrb bila provesti u život saborske odluke, uz druge osobito one koje su se odnosile na disciplinu klera. Posebno mu je bilo stalo da pouči svoje svećenstvo u njegovim dužnostima. Stoga je prigodom svojih pastirskih pohoda god. 1565, 1568, 1578. i 1586. posebno upozorio na vršenje službe Božje i na život svećenikâ. Tako je god. 1578. među ostalim dao naređenje da se po svim seoskim kaptolima mora redovito, svaki dan, moliti oficij u koru. I u naredbama danim kleru 5. III 1571. a koje su bile objavljene po glagoljaškim župama već god. 1566, u 19 prvih točaka riječ je o službi u crkvi i o oficijaturi.

Generalni vikar Šimun Juriceo, koji je god. 1606. obavio kanonsku vizitaciju umjesto odsutnog biskupa Ivana a Turre, apostolskog nuncija u Švicarskoj, dao je kapitularcima svih glagoljskih župa stroga naređenja o sudjelovanju kod konventualnih misa i božanskog oficija kao i o njegovom pravilnom i skladnom moljenju. Za kapitulske župe u Baški i Dobrinju izdao je naredbu, po kojoj su svi svećenici, đakoni i subđakoni koji primaju desetine dužni svaki dan, a ne samo u blagdane, doći u kor na recitaciju jutarnje i ostalih časova i da prisustvuju konventualnoj misi. Sve to pod prijetnjom kazne, kako ćemo kasnije vidjeti. Isto tako naredio je da se oficij moli polagano, pazeći na stanke (*asteriscus*) te da se ne započne s drugim stihom dok nije izrečen prvi. Na koncu ove odredbe bilo je naređeno župnicima da odrede ono vrijeme za moljenje oficija koje je najzgodnije za sve, a osobito za starije. — Slična naređenja o božanskom oficiju, o konventualnoj misi, o procesijama te raznim drugim službama uopće kao i o sudjelovanju žakna u njima bila su dana i seoskim kaptolima u Vrbniku i Dubašnici, s pozivom da se kopija ove odredbe prevedena na hrvatski (*in Illirico*) izvjesi u sakristiji.

Isti generalni vikar vizitirao je biskupiju u ime odsutnog biskupa i god. 1609. I opet je posebnu pažnju, uz ostalo, posvetio koralnoj službi. Da spomenemo ovdje samo slučaj Vrbnika, koji je tada imao 35 svećenika i 16 žakna. Na pitanje o vršenju službe u crkvi odgovorio je plovanač Bartul Fugošić. Prema tom odgovoru, svećenici svako jutro prije svađuća mole jutarnju, a uveče večernju, i to u svetačne kao i radne dane. Dogodi se, međutim, da koji put po koji svećenik ne može doći, osobito na večernju, jer ne mogu svi biti uvijek u gradu.

I generalni vikar fra Marius Stasius u ime odsutnog biskupa Ivana a Turre u svojim naredbama za kler i žakne od 27. X 1614. naređuje u drugoj točki da svaki svećenik u nedjelje i blagdane mora biti prisutan kod službe u koru, i to u čistoj koti, pod prijetnjom kazne od 12 lira za svaki izostanak, a koje se onda dijele među prisutne.

⁷ Kanonske vizitacije krčkih biskupa navodimo prema spisima (kanonskim vizitacijama) u arhivu krčke biskupije, ukoliko ne bude drukčije označeno.

Da ne duljimo citiranjem raznih kanonskih vizitacija iz kojih proizlazi da su seoski kapituli na Krku obavljali koralne dužnosti »more canonicorum«, ovdje želimo spomenuti samo još kanonske vizitacije biskupa Ivana Antuna Šintića (1792—1837), da vidimo kako su kaptoli obavljali tu dužnost sve do ukinuća ladanjskih kaptola (1810), štoviše, i nakon njihovog službenog ukidanja. Ovdje imamo u vidu tri njegove kanonske vizitacije, tj. one koje je on obavio u kolovozu i rujnu 1802. te u istim mjesecima god. 1818. i 1823. Kod ovih triju pohoda Šintić je posvetio posebnu pažnju koralnim dužnostima stolnog kaptola u Krku i seoskih kaptola po otoku. Za pastirski pohod god. 1802. sastavio je posebni kvestionarij koji je za kler u Krku imao 22 pitanja, a za kler glagoljaških otočkih župa 15 pitanja, od kojih je četvrto pitanje bilo posvećeno koralnim dužnostima, na koju su bili dužni ne samo svećenici nego i žakni. U toj vizitaciji ima vrlo mnogo podataka o oficiju. — I prigodom kanonske vizitacije god. 1818. sastavio je posebni kvestionarij na koji su imali odgovoriti svećenici u pojedinim župama. Četvrto pitanje upitnika za glagoljaške župe glasilo je: da li svi svećenici i klerici idu u kor. — Prema pastirskom pohodu iz god. 1823. nema više žakna u kaptolskim glagoljskim župama, jer oni od god. 1819. polaze sjemeništa u Gorici i Zadru; međutim, kapitularci seoskih kapitula i dalje vrše svoje koralne dužnosti.

II. DUŽNOST SUDJELOVANJA SVEĆENIKA I KLERIKA

Iz rečenih dokumenata izlazi da su seoski glagoljaški kapituli na Krku od najstarijih vremena (ex antiqua consuetudine) obavljali svakodnevno koralnu službu kao i kanonici stolnih kaptola (more canonicorum). Služba krčkih ruralnih kapitula sastojala se — kao i kod katedralnog kaptola u Krku — od konventualne mise i božanskog oficija, s tom razlikom što se u gradu (Krku) služba vršila na latinskom jeziku, a po otoku na staroslavenskom liturgijskom crkvenom jeziku (... per l'isola in Illirico).⁸

Koralnoj službi u nedjelje i blagdane »kako je od 12 apustol, 4 evanđelist, i vsi blagdani svete Marije i pročaja« bili su dužni prisustvovati svi kapitularci i žakni (vsi redovnici mali i veli),⁹ dok su u radne dane u ime kaptola recitali oficij i prisustvovali konventualnoj misi samo određeni svećenici, i to po redu (per turnum, per Rota). U tu svrhu bili su kod većih kapitula — kao u Vrbniku, Dobrinju i Baški — svećenici podijeljeni u tri skupine (in tres choros) koje su onda naizmjenice obavljale službu po dva dana u tjednu (binis diebus singulus chorus in hebdomada celebrat), tj. prvi kor u ponedjeljak i utorak, drugi u srijedu i četvrtak, a treći u petak i subotu. Za Vrbnik piše o tome Josip A. Petriš: »Svetostajnik jedan i zadnjomašnik i plovani i desetinar imijahu dužnost svaki dan govoriti oficij na ure određene u koru; a u nedjelje i drugi blagdani i u svaku subotu i na svaki post blagdani dužni bijahu dojt pivat oficij svi ujedno redovnici pod pedipsom 24 soldini...«¹⁰

⁸ Biskup Teodor Genaro u relaciji god. 1675.

⁹ Statut seoskog kaptola u Omišlju iz god. 1457.

¹⁰ I. GRŠKOVIC — V. STEFANIĆ, Neke uspomene starinske Josipa Antuna Petriša (1787—1868), Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 37, str. 133.

— U župama s manjim brojem kapitularaca, kao u Dubašnici i Omišlju, koralnu službu u radne dane obavljali su svećenik »hebdomadarius« sa svećenikom-sakristantom (santiz, svetostajnik). Drugi svećenici mogli su u radne dane prisustvovati službi »ex devotione«. Na koralnu službu bili su dušni i mjesni žakni. — U Poljicima, vjerojatno zbog malog broja svećenika, nije se recitirao oficij u radne dane.

Koralna služba obavljala se redovito u župnoj crkvi, gdje su bili u tu svrhu izrađeni i odgovarajući korovi za kler. Iz Priolijeve vizitacije doznajemo da je baščanski kapitul iznimno obavljao službu u podružnoj crkvi Sv. Antuna opata, u Baški pri moru, kamo se je narod uglavnom doselio pa se u toj crkvi čuvalo i Presveto, dok se je ista služba samo u nedjelje i blagdane vršila u plovanskoj crkvi Sv. Ivana Krstitelja u napuštenom kaštelu Baška. Korove za kler u župskim crkvama spominju i Valerijeva i Priolijeva vizitacija. Tako se čita u Valerijevoj vizitaciji za Dobrinj — da ima za mjesto doličan kor sa sjedištima i klecalima . . . i za Vrbnik isto: da ima kor sa sjedištima doličnima za mjesto. Za kor u plovanskoj crkvi u Omišlju piše da je s tri strane otvoren i da su sjedišta stara i trošna . . . A apostolski vizitator Prioli naređuje župniku u Vrbniku da postavi klupe blizu velikog oltara na upotrebu klera.

Svi svećenici i klerici morali su prisustvovati službi u kuru u kotama, i zato svaki svećenik uz svoje paramente i liturgijske knjige ima također i misnu košulju, kotu, korporal itd., sve što je potrebno za liturgijsku službu. Tako se u Priolijevoj vizitaciji čita, kako svaki svećenik u Dobrinju nosi i kuru kotu, a za Vrbnik — kako svaki svećenik ima misnu košulju, kotu, korporal i dr. U istoj vizitaciji čita se izjava omišaljskog plovana, kako svi svećenici i klerici recitiraju oficij u crkvi, i to u kuru s kotama. A u Valerijevoj vizitaciji čitamo za Vrbnik, kako svaki svećenik ima svoje paramente ili barem veći dio. — I generalni vikar fra Marius Stasius naređuje god. 1614. da svaki svećenik i žakan mora prisustvovati božanskom oficiju u nedjelje i blagdane u kuru, i to u čistoj koti.

Koralnu službu u župskim crkvama, kao i dušobrižničku službu na teritoriju kapitulske župe, obavljali su seoski kleri u ime primanja desetina što su ih vjernici doprinosili od plodova zemlje i drugih seljačkih prihoda za uzdržavanje svećenstva. Polovica ubranih desetina pripadala je biskupu u Krku za uzdržavanje biskupskog dvora i katedrale, dok se ostala polovica dijelila među kapitularce pojedinih kapitula. Ta dužnost jasno proizlazi iz sprijeda spomenute naredbe generalnog vikara Šimuna Juricea iz god. 1606. za Bašku i Dobrinj, prema kojoj — svi svećenici koji primaju desetine dužni su u svetačne i radne dane na koralnu dužnost. Isto vrijedi i za klerike. O tome čitamo za baščanski kler i u odluci o desetinama od 23. II 1768. U toj naredbi se ističe kako je mjesni kler zbog primanja desetina dužan ići dnevno na oficij, služiti svaki dan misu za puk, dijeliti sakramente i dr. Prema toj naredbi bile su propisane i specificirane 19. IV 1768. i opet 20. V 1777. obveze članova ladanjskog kaptola u Baški, i to: prije svega o dnevnoj službi kako u svetačne tako i u radne dane, o služenju mise za puk. Zatim se u istoj naredbi navode i neke druge kaptolske dužnosti, kao npr. procesije; izlaganje Svetotajstva od Jurjeve do Sv. Luke, za očuvanje ljetine, i u neke druge dane kroz godinu; duhovno proviđanje vjernikâ u 12 sela, itd. Zaključak ove naredbe

glasi, da za vršenje ovih dužnosti kler prima polovicu desetine, jer druga polovica pripada biskupskoj menzi.¹¹

Kako je bilo u Baški, tako je bilo i kod ostalih kaptola na Krku uz eventualne manje izmjene. Tako su kapitularci u Omišlju u ime desetina bili dužni: služiti svaki dan za puk misu i večernju; svake subote večernju; u nedjelju jutarnju, časove, misu i večernju, i sve to pjevano. Isto tako u blagdane 12 apostola, 4 evanđelista, u sve dane Majke Božje i ostale glavne zapovijedane blagdane. K tome ispovijedati i pričješćivati.¹² Kapitul u Dubašnici bio je zbog toga dužan: na dnevnu službu, na misu za puk na oltaru presvetog Sakramenta, stražiti na zvoniku od Jurjeve do Miholje radi zvonjenja na oblake za očuvanje ljetine . . . Slično je bilo u Vrbniku, Dobrinju i Poljicima.

Kad su za francuske revolucije bile na Krku (1805—1813) desetine dokinute, kler je mislio da je oslobođen tih dužnosti. No kad je kasnije austrijska vlada (1825) doznačila kleru novčanu odštetu za ukinute desetine, biskupski ordinarijat u Krku okružnicom od 18. V 1831, br. 195 naređuje svim kaptolima na Krku pod prijetnjom kazne da i dalje točno vrše dužnosti dotičnih crkvi, jer su dobrotvori baš u tu svrhu ostavili zadužbine (legate). Malo kasnije (9. VIII 1831.) naređuje kapitularcima u Dubašnici da su dužni naizmjenice pjevati u svetačne dane veliku misu, kako je to uvijek bilo u toj župi i kako se prakticira u svim župama na otoku, i to pod prijetnjom globe od 30 krajcara za svaki put.

Kako je već prije rečeno, koralna služba seoskih kaptola na Krku sastojala se, kao i uopće u zapadnoj rimokatoličkoj Crkvi, od božanskog oficija i konventualne mise. Glavni dijelovi oficija bili su jutarnja s pohvalama (officium nocturnum), časovi s večernjom (officium diurnum). Jutarnja se molila redovito u koru rano ujutro, u zoru (la mattina nell'alba), a večernja s povečerjem poslije podne u tri sata (alla Nona). Matutin je trebalo izmoliti prije konventualne mise pod prijetnjom kazne od 20 soldina.¹³ Za glavne dijelove oficija, jutarnju i večernju, redovito se zvonilo. Od toga je zvonjenje anđeoskog pozdrava ujutro dobilo ime »jutarnja«, a zvonjenje za večernju »večernja (vičirnja)«. S obzirom na godišnje doba, jutarnja se zvonila ljeti ranije, zimi kasnije, dok se večernja redovito zvonila u 3 sata popodne, osim u korizmi, kad se poslije podne zvonio tzv. komplet. Od toga je ostala praksa zvonjenja večernje u tim župama do najnovijih vremena, a u Omišlju zvonilo se još i danas svaki dan »vičirnja«, dok se u nekim drugim župama zvonilo samo u subote i uoči blagdana. — Oficij se je redovito molio u određeno vrijeme prema crkvenim liturgijskim propisima. U tom smislu piše Josip A. Petriš za vrbički kaptol: » . . . božanstvene službe svaki dan u koru overšivahu . . . i to Pervu Vičirnju, pak od 'Otvori Gospodi usta moja' svu Jutarnju, Pohvale, Ure i Večirnju, svako u svoju dobu, kako je od svetih zakonov prepisano . . . «¹⁴

Slično je odgovorio M. Prioliju god. 1603. tadanji baščanski plovnik, naime, da oficij mole u crkvi u određeno vrijeme: jutarnju ujutro u zoru, časove u 9, a večernju s povečerjem u 15 sati. God. 1609. izjavio je vrb-

¹¹ Usp. Inventar seoskog kaptola u Baški iz god. 1925.

¹² Isprava iz god. 1565. Usp. Našastar lađanjskog kaptola u Omišlju.

¹³ Statut omišaljskog kapitula iz god. 1457, kap. III.

¹⁴ I. GRŠKOVIC — V. ŠTEFANIC, nav. dj., str. 107.

nički župnik pop Bartul Fugošić vizitatoru Šimunu Juriceu da su svećenici stalno u crkvi i da redovito mole jutarnju ujutro prije svanuća, a uveče večernju, i to i u svetačne i u radne dane.

U vezi s time moramo naglasiti da se je koralna služba u nedjelje i blagdane obavljala *svečano* i s *pjevanjem* (in cantu), tj. s pjevanom misom ili svečanom službom »u troje« te s pjevanim oficijem, dok je u radne dane konventualna misa bila pjevana (cantata) ili tiha (bassa) prema statutima pojedinih kapitula. Tako se u drugom kapitolu omišaljškog kaptolskog statuta iz god. 1457. naređuje: »Da vs'ki nedělni d'n i bržitni blagd'n da se imê pēti misa početno, i imčjte biti žakni pripravnj poli redovnika, oblčeni v d'lmatiki, kako plvan naredi, ot nedělje do nedělje . . .« — Bašćanski plovani izjavljuje Prioliju god. 1603. da službu obavljaju na staroslavenskom jeziku, a tako i mise kako pjevane tako i tihe. Pjevane su u sve nedjelje i glavne blagdane. A god. 1656. biskup Juraj Georgiceus (1653—1660), rodом iz Kaštel-Sućurca, izvješćuje Sv. Stolicu da se u svim župama krčke biskupije dnevna služba obavlja u svetačne dane svečano (solemniter). A i u odredbama o desetinama izričito se naglašava da se služba u nedjelje i blagdane ima obavljati svečano. Tako se u već citiranoj naredbi za kapitul u Baški od 1768. i opet god. 1777. naglašava da kaptol ima dužnost dnevno služiti misu za puk, i to u radne dane tihu (bassa), a u blagdane pjevanu u troje. Slična odredba važila je i za kapitul u Omišlju prema jednoj ispravi iz god. 1565. Prema toj odredbi, kaptol je imao dužnost vršiti dnevno službu, ali u nedjelje i druge blagdane sve pjevano (tutto questo in chanto).

To nam svjedoči i nedavno u Rimu pronađeni glagoljski brevijar vrbničkog popa Mavra iz god. 1460. U tom brevijaru nalazi se i vlastiti oficij u čast sv. Ilije, što je dokazom da se on u Vrbniku slavio kao zapovijedani blagdan. Na to upućuje i rubrika (črljenica) kod molitve: »Siju or(a)c(iju) n' vse ure poi«. Iz ove opaske zaključujemo da je vrbnički kapitul toga dana sve dijelove oficija svečano pjevao zajedno s narodom kao i uopće na nedjelje i blagdane.¹⁵ O tome čitamo i kod Petriša, kako vrbnički kapitul » . . . s velikom častjom božanstvene službe . . . u koru overšivahu, i to na blagdan i to sve pivajuć počemši Pervu Vičernju . . .«, dok se je oficij u radne dane recitirao »prostim glasom«. ¹⁶ Tako se je do najnovijeg doba u nekim župama pjevala jutarnja s pohvalama na veće blagdane: Božić, Uskrs, Dušni dan i dr. Karakteristična je u tom pogledu i rubrika uz uskrsnu sekvenciju u II vrbničkom brevijaru: »I po tom' egda otpoju jutrnju . . . A popi poite sie pēsmi niže pisane lipim' i veselim' glasom, êkože i podobaet' peti na vskrsenie g(ospod)a našego Is(u)h(r'st)a«. ¹⁷

Budući da su u nedjelje i blagdane bili obvezani na koralnu službu u koru svi svećenici i žakni u župi, a k tome i činjenica da su neki od tih kaptola bili vrlo brojni, možemo zamisliti kako je služba Božja u tim glagoljaškim crkvama morala biti lijepa i svečana. To nam svjedoči i zapis u II vrbničkom misalu (iz god. 1462) na f. 281: »1532 mi-

¹⁵ M. PANTELIĆ, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz god. 1460*, Slovo, 15—16 (1965) 124.

¹⁶ I. GRŠKOVIĆ — V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 107

¹⁷ Prema V. PREMUDA, *Uskrsna sekvencija*, *Vjesnik Staroslovenske Akademije u Krku* za god. 1912, str. 44—49.

seca novebra. Va (to) vrime bi Vrbnici redovniki mis'niki 41 ki misu služahu i biše lipa služba b(og)u i s(ve)toi divi M(arii) . . .¹⁸ Na to nadovevuje I. Milčetić: »Vjerujemo, da je lijepo bilo slušati kod službe božje toli impozantan zbor glagoljaša! Stariji Krčani još i sada s nekim zadovoljstvom pričaju, kako su se u njihovoj mladosti crkve orile od mnoštva popovskih grla . . .« I na drugom mjestu piše za Dubašnicu: »Narod nije još zaboravio starih glagoljaša. Meni je u djetinjstvu imponovalo, kad sam čuo od starijih ljudi pripovijedati, kako je Sv. Apolinar grmio, osobito prigodom većih crkvenih svečanosti, od onolikog broja popova! Mi za to dobro razumijemo onog skromnog glagoljaša, koji je za stari Vrbnik zabilježio: 'i biše lipa služba bogu i svetoj divi Mariji'.¹⁹ — Tako se slično čita i u iskazu o glagoljskim crkvama u Istri, Hrvatskoj i Dalmaciji od Iv. Paštrića, kanonika Sv. Jeronima u Rimu od god. 1688—1700, za krčku biskupiju ovo: »1. Besca (Baška), 40 sacerdotes, praeter diaconos et inferiores clericos et ope. canen. [operatione canenda?] — 2. Verbenico (Vrbenik) ex 60 sacerdotibus, praeter inferiores. Hic quoque cantus excellit . . .« Prema istom iskazu, tada je u Dobrinju bilo 20 svećenika, u Omišlju 15 »et ultra«, u Dubašnici 10, u Poljicima 5—6.²⁰ Da na pomenemo ovdje još ono što je u tom pogledu zapisao Petriš za Vrbnik: »Pobožnost velika u Verbenčana ne samo u mnoštvo crkav . . . da pače i u velikom broju redovnikov . . . U vrime staro po 40 mašnica i 24 žakna imadiše, koji s velikom častjom božanstvene službe svaki dan u koru overšivahu, i to na blagdan i to sve pivajući . . . jer za pivati bijahu izučeni jako naši redovnici još od ditinstva. I koje dite u školi ne bijaše vridno složno pivati . . . ne dobivaše lahko ni ovratka (collaro) jer ne činjaše se vridnim redovništvom biti ukrašen. Imijahu različne note . . .²¹

III. KAZNE ZA NESUDJELOVANJE (PUNKTACIJE)

Za nesudjelovanje svećenika i žakna kod koralne službe bile su predviđene kazne, tzv. punktacije, kako nam svjedoče sami kaptolski statuti i drugi izvori. Takve su odredbe sadržane već u najstarijem sačuvanom omišaljskom statutu iz god. 1387. Drugi kapitul glasi: »II Ki kole ne pride v criki s bratju na onizij, za vs'ko nepris'ste 5 soldini plati«, a treći: »III. ki zak'n ne hogje [ne hoće] pomagati maše peti . . . 5 soldini plati.« Slične odredbe nalazimo i u daljnjem statutu omišaljskog kaptola iz god. 1457., gdje tri kapitula govore o sankcijama za nesudjelovanje kod koralne službe. Tako prvi članak predviđa kaznu (penu) od 8 soldina za svakog svećenika i žakna koji ne bi prisustvovao nedjeljnom oficiju koji počinje s prvom večernjom a tako i misi. Drugi članak govori o kazni od 8 soldina za klerike koji ne bi htjeli služiti, »oblčeni v d'imatiki«, kod pjevanje mise u nedjelje i blagdane. Kaznu od 20 soldina imao je platiti svećenik koji bi se usudio služiti misu »nerekši jutrne« (kapitul treći).

¹⁸ Usp. V. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb 1960, knj. 51, str. 352; I. MILČETIĆ, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, *Starine XXXIII*, str. 19; ISTI, *dj. nav. u bilješci 1*, str. 292.

¹⁹ I. MILČETIĆ, *dj. nav. u bilj. 1*, str. 280.

²⁰ L. JELIĆ, *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae, saec. XVII*, str. 72.

²¹ I. GRŠKOVIĆ — V. ŠTEFANIĆ, *nav. dj.*, str. 107.

I statut vrbničkog seoskog kaptola sadrži slične odredbe. Tako odredba iz god. 1471. za nesudjelovanje kod tzv. misa zornica, koje su kaptoli svakog dana govorili, predviđa kaznu pena (od 4 soldina, od kojih pripadaju »dva onim ki su on'di, a dva v komun'meju v'si redovniki, a santiz imii zapisat' gdo ki ne pride . . .«²² U statutu vrbničkog kaptola iz god. 1487., koji sadrži odredbe o oficijaturi i raznim misnim dužnostima, od osam članaka (zakon) sedam ih se odnosi na nesudjelovanje kod koralne službe i drugih zajedničkih liturgijskih čina. Tu su predviđene kazne za one svećenike »ki bi ne prišl' v nedilju na jutrnju na oficii« (zakon 1); »ki bi ne prišl' na misu pri koi imaju biti vsi redovnici a bila bi oferta« (zakon 2); kad ne bi koji svećenik prisustvovao službenim procesijama (treći zakon); »ki ne bi ob'služival' služ'be ka e od' zornice« (četvrti zakon); »ki ne bi obslužival' mise općins'ke ka se služi vs'ki dan . . . nima dela od desetini« (peti zakon); tko ne bi prisustvovao službi za mrtve (šesti zakon); tko ne bi sudjelovao kod konventualne mise »za ku misu gre plaća l(i)b(a)r 3 . . . nima dela« (sedmi zakon).²³ I odredba istog kapitula od 14. IX 1507. predviđa kaznu za »mankament« kod »mis ali služab letohodišč (!) na ke mise jedni ne dohajahu«. U toj naredbi kaže se »da bude stanovito za sada i vazda« ukoliko koji svećenik ne bi sudjelovao kod mise »od lemozine« bilo »u kaštelu Verbniku koliko zvana kaštela«, ne može imati od nje dijela.²⁴

O kaznama za nesudjelovanje kod koralnih službi govore nam i apostolske i kanonske vizitacije. Tako dobrinjski plovnik 70-godišnji pop Ivan Jurešić govoreći o božanskom oficiju izjavljuje vizitatoru Prioliju (1603): kad vidim da netko ne dođe na službu, opomenem ga, dapače i kaznim s 4 novčića ili ga za kaznu pošaljem odslužiti misu u koju udaljenu crkvu. I baščanski župnik izjavi tada kako sakristan zabilježi svaki izostanak od oficija i dotični gubi 4 novčića za svaku jutarnju, misu i večernju, a tako i za časove. Novcem što se ovako sakupi kupi se štogod za crkvu.

Već smo prije vidjeli kako je generalni vikar Šimun Juriceo nakon generalne vizitacije 1606. dao stroga naređenja svim kapitulatima u pitanju koralne službe. S tim u vezi odredio je i kazne za svako nesudjelovanje u toj službi. Pošto je naglasio dužnost na koralnu službu svih onih koji primaju desetine, odredio je kazne za one koji ne bi došli, i to za izostanak od jutarnje jedan novčić, za časove prvi, treći, šesti i deveti — drugi novčić, a za večernju i povečerje — treći novčić, što se kasnije s desetinama dijeli među prisutne.

Dobrinjski župnik pop Ivan Gržetić na generalnoj viziti god. 1650. iskazuje kapitularnom vikaru Mauriciju Veneriju: ako koji svećenik ne prisustvuje u blagdane velikoj misi ili večernji, kaznim ga s 4 novčića, koje kasnije, kad se sakupi veća svota, obično podijelim među sve zajed-

²² Zapis u III vrbničkom brevijaru na f. 53. — Usp. V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 339, i I. MILČETIĆ, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, str. 58.

²³ Zapis u I vrbničkom misalu iz god. 1487. — Usp. V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 347; I. MILČETIĆ, nav. dj., str. 16.

²⁴ Kapitulska knjiga instrumenata (god. 1507—1698. i 1745): — Usp. V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 290.

no. Prigodom iste vizitacije izjavio je i omišaljski plovani pop Antun Malatestinić da kazni svećenika ako ne dođe u crkvu na zajedničke službe.

A za Vrbnik nam je zabilježio Petriš: »... dužni bijahu pivati oficij svi ujedno redovnici pod pedipsu 24 soldini. I to na velike prazniki se tako potanko overšivaše, da koj ne bijaše u koru na 'Usta moja otverzeši' ... udilj mu bijaše pripisana pedipsa. Pak tako na ure i na vičernju.«²⁵

Biskup Ivan A. Šintić, valjda poslije generalne vizite god. 1802, naređuje: kad svećenici ne dolaze u kor, potrebne su punktacije. Isti biskup naredbom od 18. V 1831. br. 195 naredio je pod kaznom svim kapitulima na Krku da vrše točno koralne dužnosti prema običaju dotičnih crkvi. Iste godine 1831, naređuje i kapitularcima u Dubašnici pod globom od 30 krajcara za svaki put, da pjevaju veliku misu u svetačne dane nazimjence.

IV. CRKVENO-LITURGIJSKE KNJIGE NAŠIH GLAGOLJAŠA

A sada još nešto o crkveno-liturgijskim knjigama koje su bile potrebne našim glagoljašima za vršenje koralne službe. To su misal, brevijsar, obrednik, lekcionarij, antifonar i slične. Za aktivno sudjelovanje kod božanskog oficija svaki je svećenik morao imati svoj vlastiti brevijsar. U tom smislu naređuje četvrti kapitul omišaljskog kaptolskog statuta iz god. 1457: »Da vs'ki redovnik misnik kapitula omiš'lskoga ot selê do 2 letê imij imête svoj brivial pod penu zgubljenja dela za jedno leto.«²⁶ Kasnije se potvrđuje da je svaki svećenik doista imao svoj brevijsar. K tomu je svaki svećenik imao i svoj misal. Uz to su poneki svećenici imali i svoj ritual i druge liturgijske knjige. K tome je i svaka župna kaptolska crkva, pa i druge područne crkve, imala po više misala i brevijsara na opću upotrebu (de communi), posebno brevijsare za žakne, koji redovito — barem u početku — nijesu imali svoga brevijsara, ukoliko ga možda nijesu baštinili od kojeg pokojnog strica ili ujca glagoljaša. Uz misale i brevijsare imale su crkve redovito i drugih liturgijskih knjiga, kako ćemo vidjeti iz daljnjeg razlaganja.

Pogledajmo sada što nam o tom knjižnom liturgijskom blagu naših glagoljaša i kapitulskih crkvi govore razni sačuvani pisani izvori. Prema prvoj posttridentskoj Valerijevoj vizitaciji za čitavu Dalmaciju godine 1579, u župnoj crkvi u Baški bilo je 6 glagoljskih (lingua Illirica) misala i isto toliko brevijsara; u plovanskoj crkvi Sv. Stjepana u Dobrinju 8 misala i 4 brevijsara; u župnoj crkvi Sv. Apolinara u Dubašnici 2 misala, jer svaki svećenik ima svoj, 4 brevijsara zajedno s obrednikom za dijeljenje sakramenata (Brozićev). Plovanska crkva Uznesenja Marijina u Omišlju imala je 15 misala, 3 velika brevijsara a svi svećenici svoje paramente i misale. Župna crkva Sv. Kuzme i Damjana u Poljicima posjedovala je 4 dobra misala i jedan stariji. U kapitulskoj plovanskoj crkvi u Vrbniku našao je 12 misala zajedničkih (de communi), a svaki je svećenik imao i svoj, bila su tu i 4 zajednička brevijsara.

²⁵ I. GRŠKOVIC — V. STEFANIC, nav. dj., str. 133.

²⁶ Usp. Starine XXXIII, str. 509; I. CRNCIĆ, Najstarija poviest krčkoj... biskupiji. Rim 1867, str. 123.

I apostolska vizitacija M. Priolija god. 1603. donosi mnogo zanimljivih podataka o tom predmetu. Za Bašku navodi da je župna crkva imala 5 glagoljskih misala (*Missalia Illirica*) ... i glagoljski obrednik koji treba uvezati i kupiti novi; crkva Majke Božje na Gorici imala je 2 velika glagoljska misala i 2 mala ... i glagoljski brevijar; u benediktinskoj crkvi Sv. Lucije našao je 2 mala glagoljska misala, a u crkvi Sv. Jelisave u Bašćanskoj Dragi — jedan ilirski misal. Na pitanje vizitatora o zabranjenim (heretičkim) knjigama, bašćanski plovnik odgovara da oni takvih knjiga nemaju, jer oni imaju samo brevijar, misal, katekizam i dr., i sve to na hrvatskom jeziku (in lingua Illirica).

Slično se čita i za druge otočke župe. Tako je vizitator našao u Dobrinju 12 glagoljskih misala i nekoliko brevijara. K tome, svaki je svećenik imao svoj misal i brevijar. Crkva je imala i drugih glagoljskih knjiga na pergameni za opću upotrebu. Što se tiče zabranjenih knjiga, dobrinjski plovnik, 70-godišnji pop Ivan Jurešić, odgovara da oni nemaju takvih knjiga, već da imaju samo brevijar, misal, Sumu Antoninu (malu) — sve ilirske.

U sakristiji župne crkve u Dubašnici vidio je vizitator 7 glagoljskih misala i 12 brevijara na opću upotrebu svećenika i žakna, i antifonare. I u crkvi Sv. Pavla u istoj župi našao je glagoljski misal. Za župnu crkvu u Omišlju čita se kratka bilješka, da ima dovoljno misala i brevijara (ad sufficientiam), dok je u područnoj crkvi Sv. Mihovila u Miholjicama (sadašnja župa Sv. Vid) vidio glagoljski misal s obrednikom na početku. U Poljicima je našao 4 glagoljska misala i dovoljno brevijara (ad sufficientiam). U sakristiji plovanske crkve u Vrbniku bilo je tada 12 glagoljskih misala i 12 brevijara za žakne (pro clericis). Uz to svaki je svećenik imao svoj glagoljski misal i brevijar i Summulu bl. Antonina.²⁷

I prva kanonska vizitacija biskupa Petra Bemba god. 1565. sadrži nekoliko vrijednih podataka u tom pogledu. Prema toj vizitaciji bilo je u župnoj crkvi u Baški 15 misala i brevijara, u Dobrinju 17 komada knjiga, u Dubašnici 6 misala i 4 brevijara, u Poljicima 3 misala i jedan veliki crkveni brevijar, i u Vrbniku 4 velika brevijara i jedan mali, te 10 misala.²⁸

Međutim, zapisnici drugih kanonskih vizitacija krčkih biskupa redovito ne donose popis ovakvih knjiga, nego se jednostavno konstatiralo da crkva posjeduje koralne i liturgijske knjige. Iznimku u tome čini prva kanonska vizitacija biskupa Ivana a Turre (1589—1623) iz god. 1590. U smislu reformnih dekreta tridentskog koncila bila mu je nakana sačuvati u svojoj biskupiji čistu vjeru i dobre običaje pazeći da se ne bi među njegove glagoljaše slučajno uvukla koja heretična knjiga što ih je luteranska reformacija uvelike širila. Stoga je htio imati popis svih knjiga u biskupiji — osim po crkvama kao i kod svećenika glagoljaša. Knjige su bile zapisnički popisane, i to najprije crkvene, a onda svećeničke. Radi boljeg uvida u stvar ovdje ćemo iznijeti samo koralne i liturgijske knjige.

Rečeni pastirski pohod započeo je početkom mjeseca svibnja, i to u Omišlju. Župna crkva u Omišlju imala je tada 13 misala, lekcionarij, legendarij svetih, dva matutinala, 2 psalterija i 3 brevijara. Knjige su sve

²⁷ Za obje vizitacije usp. bilješku 5. — Usp. i V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 22—23.

²⁸ Donosimo prema V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 22 (Vizitacija se nalazi kod JAZU).

glagoljske (in carattere schiavo) pisane na pregameni (in carta bergamena) ili bumbažnom papiru (in carta bombasina). Prema zapisniku iste vizitacije, od 9 svećenika i 1 đakona, 7 ih je pokazalo svoj misal, a 9 svoj brevijar, dok je jedan imao »duo breviaria«.

U inventaru plovanske crkve u Dobrinju našao je vizitator ove liturgijske knjige: 4 lekcionara, 4 misala i 1 mali misal (Commune Sanctorum), 5 brevijara i 1 antifonar. Sve su knjige pisane na pergameni. Od 15 svećenika koji su prikazali svoje knjige, svi su imali svoj misal i svoj brevijar, a od 5 žakna svaki je također imao svoj brevijar.

Prema zapisniku vizitacije, u župnoj crkvi u Vrbniku nalazile su se ove knjige: 7 brevijara, 2 psalterija i 10 misala. Sve na pergameni. Od 40 svećenika i 6 viših klerika, koliko ih je tada bilo u Vrbniku, samo 28 ih je pokazalo svoje knjige. Od ovih, 27 njih imalo je svoj brevijar, 26 svoj misal, dok za popa Martina Ostrogovića (prvoga u popisu) piše da je pokazao svoje knjige, ali ih ne navodi.

Plovanska crkva u Baški — prema ovoj vizitaciji — imala je 7 brevijara i 6 misala. Tada je u Baški bilo 12 svećenika i 2 viša žakana, ali samo 8 od njih pokazalo je svoje knjige. Od svih šestorica su imala svoj brevijar i misal, dok od druge dvojice jedan je imao samo brevijar, a drugi samo misal. Prema zapisniku, bašćanski župnik pop Bartul Papić kao da nije imao svoga brevijara, što je nemoguće vjerovati. Stoga se može pretpostaviti da je gdje god i nehotice, greškom zapisničara, ispala ova ili ona knjiga, u našem slučaju misal ili brevijar.

Za kapitulske crkve Sv. Apolinara u Dubašnici (gdje je tada bilo 10 svećenika) Sv. Kuzme i Damjana u Poljicima (3 svećenika) u zapisniku vizitacije nema uopće nikakva inventara tih crkava, te prema tome nemamo ni nikakvih podataka o našem predmetu.

Ova kanonska vizitacija od posebne je važnosti za naš predmet jer sadrži popis knjigâ ne samo onih što su se nalazile u crkvama za opću upotrebu, nego i privatnih knjiga naših glagoljaša, ali, svakako, ne svih kako izlazi iz pojedinih zapisnika, što smo već prije primijetili za svaku župu posebno.²⁹

Pored ovog najiscrpnijeg, ali uza sve to nepotpunog popisa liturgijskih knjiga, više podataka o takvim knjigama, barem generalno, za pojedine župne crkve nalazimo i u raznim inventarima i u kasnijim kanonskim vizitacijama kao i u raznim bilješkama u pojedinim crkvenim knjigama. Tako, npr., prema bilješki u II vrbničkom brevijaru iz god. 1493. župna crkva u Vrbniku imala je među ostalim: 4 brevijara velika, 1 mali brevijar, 6 misala, dvije »mašne knjižice«, 4 psaltira, »ošć' misal' stari« i dr.³⁰ Prema inventaru iste crkve, zabilježenom u III vrbničkom brevijaru iz prve polovice XV vijeka, 1. XI 1510. bile su u Vrbniku ove liturgijske knjige: 7 misala na pergameni i 1 štampani (na štampu), 5 velikih i 1 mali brevijar, 4 psaltira i 1 na pergameni, »ošć misala 2...«³¹ God. 1570. bilo je, prema inventaru, u Vrbniku: 8 brevijara »na živoi harti«,

²⁹ Biskupski arhiv u Krku (kanonska vizitacija biskupa Ivana a Turre od god. 1590). — Usp. V. STEFANIĆ, *Knjige krčkih glagoljaša u XVI stoljeću, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XV, sv. I—II, str. 1—32.

³⁰ Usp. *Starine XXXIII*, str. 509; V. STEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi...*, str. 333.

³¹ Usp. V. STEFANIĆ, *nav. dj.*, str. 338.

3 psaltira, 12 misala »na živu harte« i 1 »stampeni« i misal latinski.³² A u zapisniku kanonske vizitacije god. 1609. za župnu crkvu u Vrbniku piše da crkva ima 20-tak knjiga »in idiomate Illirico«, dok inventar iz god. 1663., navodi: 3 misala, 3 brevijara i »knjigi ke se zovu retoval« (vjerojatno je riječ o Kašićevom obredniku iz god. 1640).

Iz zapisnika pastirskog pohoda god. 1609. (zbog trošnosti slabo čitljiv) proizlazi da je vizitator u Omišlju vidio crkvene knjige i »missalia particularia«, ali se knjige ne navode. — Prema kanonskoj vizitaciji iz god. 1663. u Baški je bilo 10 misala, u Dobrinju 6 misala i 4 brevijara, koji su bili dosta trošni, zato vizitator 1685. naređuje da se nabave barem 2 misala. a god. 1780. biskup prigodom vizitacije naređuje da se nabavi 6 glagoljskih misala i 4 glagoljska mrtvačka misalića, i k tome 2 latinska i 1 mali.

Od tog mnoštva liturgijskih knjiga naših krčkih glagoljskih župa i naših starih glagoljaša sačuvano ih je vrlo malo. One starije su u većini rukopisi (*manuscriptum*), dok su novije štampane. Prema I. Milčetiću, sačuvalo se samo 12 glagoljskih rukopisnih misala, od kojih 5 potječu s otoka Krka (2 u Vrbniku, 2 u Vatikanskoj biblioteci, 1 u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu), dok bi ih prema J. Vajsu bilo sačuvano 17. On je, naime, među rukopisne misale ubrojio i one kodekse, koji sadrže samo neke dijelove misala, tzv. sakrifikale, koji nisu potpuni misali, nego misalići zgodni za put a u kojima su bile samo neke mise za potrebe svećenika na putu (*Missale recte liber precum*).³³ Isto prema Milčetiću, sačuvana su 23 rukopisna glagoljska brevijara. od kojih je 6 vezano s prošlošću otoka Krka, a od ovih su osobito značajni »4 vrbanska brevijara, od kojih se neki odlikuju zamjernom starinom (XIV vijek), kaligrafskom otmjenošću i ornamentima. U prvom se čita (na 1 a stranici) značajna bilješka: 'To su knjigi od Varbnika'. Ovakvih knjiga bijaše negda u malom Vrbniku mnogo, vrlo mnogo.«³⁴ Ovima treba dodati i nedavno pronađen glagoljski brevijar popa Mavra iz Vrbnika iz god. 1460.³⁵

Budući da je vrbnička plovanska crkva jedina sve do danas sačuvala stare glagoljske kodekse, tj. 4 brevijara i 2 misala, vrijedno je pogledati kako je taj veliki broj koralnih knjiga, koji se povećavao sve do u XVII stoljeće, i to većinom ostavštinama, polako opadao. Prema Donatu Fabianichu, župna crkva imala je 12 svezaka na pergameni traženih od uglednih filologa,³⁶ a prema I. Cubichu. u Vrbniku je bilo 9 kodeksa, o kojima piše da se te vrijedne glagoljske rukopisne knjige sastoje od 5 brevijara i 4 misala, koji se nalaze u dobrom stanju a potječu od oko 1400. godine, te da su privukle pažnju i divljenje Dobrovskog i Kucharovskog na njihovim putovanjima po Dalmaciji.³⁷ O tajnom nestajanju

³² I. BRCIĆ, *Čitanka staroslavenskoga jezika*, Prag 1864, XI (prema V. STEFANIĆ, *Knjige krčkih glagoljaša . . .*, str. 20 — bilješka).

³³ I. MILČETIĆ, nav. dj.; ISTI, *II Vjesnik Staroslavenske Akademije u Krku za god. 1913*, str. 20; J. VAJS, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, JAZU, knj. 38.

³⁴ Kao u bilješci 33.

³⁵ v. bilješku 15.

³⁶ D-FABIANICH, *Alcuni cenni sulle scienze e lettere del secoli passati in Dalmazia*, Venezia 1843, str. 45 (citirano prema V. STEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi . . .*, str. 23).

³⁷ G. B. CUBICH, *Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia*, Trieste 1874, str. 121., bilješka.

tih glagoljskih vrbničkih kodeksa pisao je i Petriš: »Ima Verbnik u crkvi svojoj plovanskoj dva misala pisana rukom glagoličkim slovi, sa lipimi slikami i prelipimi bojami; a bijaše još takovih knjiga, ali su pomankali za moje pameti barem tri, ja ne znam kud ni kad, zvan jedna koju je prikazal g. plovani p. Mikula Pavan jednomu gospodinu od Tersta« (al conte Brandij), koji je za to dao vrbničkoj crkvi srebrni kalež i aparaturu za svečanu misu (»za svetačnu misu u trojicu«) s priborom.³⁸ — O tome kako su neki vrbnički kodeksi dospjeli u Trst svjedoči i pop Bare Gršković, koji u jednom pismu iz god. 1893. tvrdi Vatroslavu Jagiću — prema kazivanju svoga rođaka popa Ivana: »Naša je crkva za njegova doba posjedovala do 24 takva misala . . . nekoliko nalazi se u Trstu.«³⁹ Kako je već rečeno, u posljednje vrijeme nađen je u Rimu jedan takav rukopisni brevijar koji je pisao vrbnički žakan Blaž god. 1460.⁴⁰

V. KAKO SU NAŠI GLAGOLJAŠI DOLAZILI DO SVOJIH KNJIGA

U vezi s ovim koralnim i liturgijskim knjigama naših glagoljaša nastaje pitanje njihova porijekla, ili: kako su krčki glagoljaši dolazili do ovih i drugih svećeničkih knjiga? Te su knjige bile ili rukopisne ili štampane. Ovdje nas najprije zanimaju rukopisne knjige. Zbog oskudnih podataka ne možemo dobiti uvida o eventualnim skriptorijima glagoljskih rukopisa na otoku Krku, premda je otok Krk bio bogat glagoljskim pisanim kodeksima. Izvan sumnje je da su neki od njih nastali na Krku, dok su drugi opet došli na Krk — kupnjom. U tom smislu piše Milčetić: »Svakako je zanimljivo, da Krčani nijesu samo pisali knjige za sebe i za druge, već su ih i kupovali u svojih susjeda. A lijepe rukopisne knjige bijahu vrlo skupe!«⁴¹ Na drugom mjestu opet kaže da je »veća rukopisna knjiga prikazivala u ono vrijeme malu glavnicu, za to se u oporukama naročito spominju knjige.«⁴²

Evo nekoliko glagoljskih kodeksa za koje sigurno znamo da su nastali na Krku. Tako npr. glagoljski *brevijar popa Mavra* iz god. 1460. pisao je vrbnički žakan Blaž Baronić (kasniji štampar i kanonik u Senju), a dovršio ga izradbom kalendarskog dijela pop Jure iz Baške god. 1471.⁴³ Isto tako pastoralni traktat iz XV vijeka *Zrcalo seu speculum* (Vatikanska biblioteka, Illir. 9) pisan je u Vrbniku 1445, kako svjedoči bilješka: »Ja žakan Luka počeh pisati sie knigi popu Grguru v Vrbnici.«⁴⁴ Vjerojatno je u Vrbniku pisan i *I vrbnički brevijar* iz XIII—XIV stolje-

³⁸ I. GRŠKOVIC — V. ŠTEFANIC, nav. dj., str. 112. — Usp. *Minijature u Jugoslaviji*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, april-juni 1964, str. 298 (I Vrbnički misal), str. 299 (II Vrbnički misal) i str. 31, gdje piše za II vrbnički misal: »U tom primorskom krugu, iznad razine rada domaćih minijatora odvađa se izuzetnom kvalitetom iluminacija II vrbničkog misala iz god. 1462 . . .« (Branko Fučić).

³⁹ V. JAGIĆ, *Spomenik mojega života II*, str. 215 (cit. prema M. PANTELIC, nav. dj., str. 110). — Pop Bare Gršković dopisivao se s V. Jagićem u vezi s glagoljskim rukopisom, tzv. Grškovićevim apostolom, koji je pronašao u Vrbniku te nosi i ime po njemu.

⁴⁰ M. PANTELIC, na. dj.

⁴¹ I. MILČETIĆ, *Otok Krk i glagoljska književnost, II Vjesnik Star. Ak.*, str. 21

⁴² I. MILČETIĆ, *Glagoljaši, osobito krčki . . .*, str. 350.

⁴³ Kao bilješka 38.

⁴⁴ Usp. *Starine XXXIII*, str. 202.

ća, koji je za nauku posebno dragocjen jer je najstariji od sačuvanih glagoljskih kodeksa hrvatske redakcije.⁴⁵ Bečki *brevijar Vida Omišljanina* (Cod. slav. 3) nastao je u Omišlju, kako to svjedoči bilješka: «1396. msca marča 11. d'n početi biše te knigi pisat' od Vida pisca z Omišlja».⁴⁶ Prema I. Crnčiću (*Starine XXIV*, str. 216), i omišaljski misal iz početka XIV vijeka (Vatikanska biblioteka, Illir. 4) vjerojatno potječe s otoka Krka.⁴⁷ I zbornik propovijedi *Blagdanar popa Andrije* u Novom iz god. 1506. dovršio je cinoberom («docinobrah») fratar Stipan' z otoka krčkoga.⁴⁸ Prema Milčetiću, i kodeks »Dijalog sv. Grgura pape i sv. Augustina« iz XVII vijeka napisan je u Vrbniku (na 1. listu čita se: »d. Mate Fugošić pop' iz Verbenika meni e dal . . . ovoga libra u Verbenik«).⁴⁹

Da su se glagoljske knjige pisale i prepisivale na otoku Krku, posebno u Vrbniku, svjedoči i izjava omišaljskog župnika koji izjavljuje vizitatoru god. 1617. da se u crkvi ne recitira kršćanski nauk, jer da nemaju knjige, ali da je dao jednu prepisati u Vrbniku pa da će doskora započeti. Isto svjedoči i odredba krčkog biskupa Mikule iz god. 1457. kojom naređuje omišaljskim kapitularcima da svaki svećenik omišaljskog kaptola mora u roku od dvije godine svršiti svoj brevijar pod kaznom uskrate prihoda za jednu godinu. Kasnije se potvrđuje da je svaki svećenik doista imao svoj brevijar. Zbog toga misli Milčetić: »Glagoljskih rukopisa nije za cijelo igdje na onako malenom teritoriju prepisano, koliko na Krku. Ako se opomenemo onog grdnog broja glagoljaša, lako ćemo to shvatiti. Krčkih rukopisa ima u svakoj knjižnici, gdje i hrvatskih književnih starina.«⁵⁰

Evo nekoliko primjera da vidimo kako »lijepe rukopisne knjige bijahu vrlo skupe« (Milčetić). Tako u tzv. Petrišovom zborniku iz god. 1468, koji je iz Karlovca došao u Vrbnik god. 1570. čitamo tri cijene ovog kodeksa. God. 1549. kupio ga je pop Jura Krajačić vrlo skupo: »za moie pineze zlatih 5 dukat«. God. 1570. plaća za njega pop Barić Fugošić iz Vrbnika popu Matiju Čemeriću »libr' šest'«. Isti kodeks nalazi se god. 1692. u rukama vrbničkog svećenika popa Matije Brusića: koje »knigi . . . kupih za L 9«.⁵¹ (Baštinići obitelji Petriš u Vrbniku prodali su ovaj kodeks 1961. Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu za cijenu od dva milijuna dinara; župna crkva u Vrbniku nije otuđila svoga dijela — 1/12).

Slične bilješke o cijeni nalazimo i u glagoljskom misalu iz god. 1435. (Illir. 8), koji je iz Like u XVI vijeku došao u Dobrinj, a odavle u Rim. Na stranici 278 b toga misala čita se: »Ja pop' Blaž . . . prodah ta misal crikvi . . . za 27 dukat« (1449). Na strani 157 b toga misala čitamo drugu bilješku (1588), prema kojoj dobrinjski glagoljaš pop Ivan Mavrović ostavlja »brašćini sv. tela z Dobrina« rečeni misal u ime duga »od libar 23«, »i ako je ča više vridan to daje za Boga rečenoj brašćini«.⁵²

⁴⁵ Usp. V. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi . . .*, str. 324–329; *Starine XXXIII*, 53–55; J. VAJS, *Nejstariši breviar hrvatsko-hlaholsky*, Prag 1910.

⁴⁶ Usp. *Starine XXXIII*, str. 73.

⁴⁷ Isto, str. 507.

⁴⁸ I. MILČETIĆ, *Otok Krk i glagoljska književnost, II Vjesnik . . .*, str. 23–24.

⁴⁹ Usp. *Starine XXXIII*, str. 238–240.

⁵⁰ I. MILČETIĆ, *Glagoljaši, osobito krčki . . .*, str. 352.

⁵¹ Usp. V. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi . . .*, str. 394.

⁵² Usp. *Starine XXXIII*, str. 517, 519.

Drugi su opet dolazili do knjiga baštinom. Kako je gotovo svaka otočka obitelj imala svećenika, oni su svoje knjige ostavljali svojim nećacima. Baštinom su i mnoge župne crkve na Krku povećavale svoj knjižni inventar. Tako je npr. Pop Tomaš Sedmak iz Vrbnika oporukom od god. 1487. ostavio: »bratu Marku br'vial da ga hrani ako bude imiti sina popa . . . [ako] bi ne imeli popa, da se da v crikav s(ve)te Marie Vrbnici«.⁵³ Oporukom od 29. I 1520. ostavlja vrbnički plovani pop Bare Cilebić plovanskoj crkvi u Vrbniku svoj misal, za koji kaže da je platio 150 lira.⁵⁴ Isto tako pop Martin Mihovilić »nodar« ostavlja oporučno (1551) oltaru sv. Mihovila jedan misal pisan na pergameni.⁵⁵ I vrbnički pop Ivan Hodanić određuje svojim testamentom (1639): »Zatim oću i pušćem misal i vse moje knigi i vsu robu crikvenu . . . žaknu Šimunu Kragulju i njega bratu Mikuli . . .«⁵⁶ Pop Matij Brusić oporukom od 15. VII 1707. pušta popu Petru Bozaniću »knigi ke se zovu Spravnik«, a plovanu Matiji Valkoviću »jedne knigi ke se zovu Antonina«.⁵⁷ Slično je i pop Mate Bajčić oporučno ostavio poljičkoj plovanskoj crkvi jedan brevijar koji je kupio za L. 140.⁵⁸

Napokon, krčki su glagoljaši dolazili do liturgijskih i drugih knjiga kupovanjem. Listajući Milčetićeve *Hrvatsku glagoljsku bibliografiju* ili Štefanićeve knjige *Glagoljski spomenici otoko Krka*, možemo za mnoge glagoljske kodekse ustanoviti da su na Krk došli s obližnjeg kopna. Prema raznim bilješkama u njima, oni su redovito dolazili na Krk: iz Istre, Vinodola, Like i Krbave, pa čak i iz okolice Karlovca. Kao razlog tome profesor Štefanić navodi dva razloga: prvo, katastrofa koja je zadesila Hrvatsku provalom Turaka, posebno od Krbavske bitke (1493), kad je svijet bježao ispred Turaka prema moru noseći sa sobom najvrednije, tako i vrijedne knjige; i drugo, nazadovanje glagoljskog bogoslužja na području senjske i modruške biskupije, kad se svećenstvo glagoljskog bogoslužja na području senjske i modruške biskupije, kad se svećenstvo onog kraja u XVII stoljeću počelo služiti »šćavetom«, pa su glagoljske knjige postale nečitljive i suvišne. Međutim, krčki su glagoljaši i dalje ostali vjerni glagoljci i kao takvi dobri kupci glagoljskih knjiga.⁵⁹

Tako su na Krk dospjeli: *I vrbnički misal* iz god. 1456, iz Senja u Vrbnik (oko god. 1525); isto tako dvodjelni brevijar (Vatikanska biblioteka, *Illir. 5 i 6*), od kojih je prvi napisan god. 1379, a drugi je bio završen 1387, a onda je god. 1487. pao u ruke Turcima i otkupljen »negdje između god. 1507. i 1538. prenesen na otok Krk u obzidani Vrbnik«.⁶⁰ I dobrinjski misal (sada vatikanski *Illir. 8*), koji se počeo pisati 1435, došao je iz Like u Dobrinj (1555).⁶¹ Tako je došao u Poljica i sprijeda spomenuti brevijar popa Mata Bajčića iz Krbave.

D. ŠURMIN, *Acta croatica*, str. 326.

⁵³ Biskupski arhiv u Krku: rukopis iz druge polovice XVIII vijeka »Catastico«, str. 48.

⁵⁴ Isto, str. 341.

⁵⁵ R. STROHAL, *Glagolska notarska knjiga vrbničkoga notara Ivana Štašića*, Zagreb. 1911, str. 22.

⁵⁶ Usp. V. ŠTEFANIĆ, nav. dj. 424.

⁵⁷ Biskupski arhiv u Krku, Građanske parnice I.

⁵⁸ V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 24. — »Šćavet« — liturgijska knjiga s epistolama i evanđeljima (a kasnije i s promijenljivim dijelovima mise) na živom hrvatskom jeziku (nella lingua usuale) pisana latinicom.

⁵⁹ Usp. *Starine XXXIII*, str. 511—516.

⁶⁰ Isto, str. 516—520.

Slično su dospjeli u Vrbnik i: *Grškovićev odlomak* glagoljskog apostola (epistola), vjerojatno iz Bosne ili Hercegovine; *Kvarežimal i Tlmačenja od Muki* od popa Šimuna Grebla iz konca XV stoljeća, koji je iz Roča u Istri dospio u Vrbnik; već sprijeda spomenuti Petrišov zbornik došao je iz okolice Karlovca u Vrbnik god. 1570; i još druge knjige.⁶²

VI. STAMPANJE GLAGOLJSKIH LITURGIJSKIH KNJIGA

Napokon još nešto o štampanim liturgijskim knjigama naših glagoljaša. Imajući u vidu popis knjiga na kanonskoj vizitaciji god. 1591, možemo reći da su misali i brevijari pojedinih svećenika bili uglavnom štampane knjige, tim više što je za neke knjige izričito rečeno da su rukopisi (*»praesentavit librum manuscriptum«*). Međutim, liturgijske knjige koje su se nalazile po sakristijama župnih crkava i služile za opću upotrebu kod koralnih služba bile su velikog formata i pisane na pergameni one su sigurno bile rukopisne knjige, kao i neke druge knjige pojedinih svećenika koje se navode pod oznakom *»manuscriptum«*. Da su knjige pojedinih svećenika (misal, brevijar) bile doista štampane knjige, svjedoči bilješka u zapisniku kanonske vizitacije, koja kaže da su svi navedeni brevijari i misali vrbničkih svećenika bili štampani u Mlecima (*impressa fuere Venetiis*).

Iz ove bilješke zaključuje se da su se krčki glagoljaši služili liturgijskim knjigama štampanim u Veneciji. Budući da za sve te misale i brevijare nije rečeno kojeg su izdanja, Vj. Štefanić zaključuje, na temelju spomenute bilješke, da su misali vrbničkih svećenika mogli biti ili oni od god. 1483 (ili 1484; prvotisak) ili od god. 1528. (Pavla Modrušanina), koji su štampani u Veneciji, te prema tome isključuje da bi to mogli biti senjski misal, Baromićev, od god. 1494. ili riječki, Kožičićev (Misal Hrvachi) od god. 1531. A što se brevijera tiče, prof. Štefanić drži, da su oni mogli biti ili Baromićevi od god. 1493. ili vjerojatnije Brozićevi od god. 1561. štampani jedan i drugi u Veneciji.⁶³

I u jednoj kasnijoj raspravi prof. Štefanić zastupa mišljenje da je prvi štampani brevijar od god. 1491, odnosno fragment od 6 pergamentskih listova koji sadržavaju dio kalendara i pripadaju prvom brevijaru, bio štampan vjerojatno u štamparskoj kući *»meštra Pelegrina iz Bologne«* ili kod kojeg drugog uglednog mletačkog štampara iz konca XV stoljeća.⁶⁴

Kasnijim istraživanjima o pitanju štampanja prvotiska glagoljskog brevijara iz god. 1491. došlo je do sasvim drugih rezultata. Tako Valentin Putanec na temelju kanonske vizitacije senjskog biskupa Sebastijana Glavinića (1630—1698) iz god. 1696, koji opisuje svoje putovanje po Lici i Krbavi, i na temelju jednog pisma Franje Glavinića (1585—1652) od 10. IV 1626 godine Propagandi u Rimu te nekih drugih dokaza — dolazi do zaključka da je prvi glagoljski misal iz god. 1483. štampan na hrvatskom tlu, i to u Modrušu, vjerojatno kod našeg tiskara Grgura Dalma-

⁶² Usp. i V. ŠTEFANIĆ, nav. dj., str. 24—25.

⁶³ V. ŠTEFANIĆ, *Knjige krčkih glagoljaša . . .*, str. 26.

⁶⁴ ISTI, *Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491*, Rad JAZU, Zagreb 1951, knj. 285, str. 57.

tinca, koji je u to vrijeme boravio u našim krajevima. Međutim, prvi glagoljski brevijar iz god. 1491. da je štampan u Kosinju, i to u redakciji modruškog biskupa Kristofora Dubrovčanina.⁶⁵

Od ono malo sačuvanih primjeraka prvog štampanog glagoljskog misala iz god. 1483 (ili 1484, ako se godine broje »more veneto«, tj. počevši s mjesecom ožujkom, marac, jer je štampanje knjige dovršeno 22. II 1483) četiri primjerka potječu s otoka Krka, i to Ink. II-14 iz Vrbnika, svetoksaverski primjerak iz Glavotoka (otok Krk), košljunski i krčki fragmenat. To je, po njemu, dokazano da se prvotisak glagoljskog misala relativno mnogo upotrebljavao i na otoku Krku.⁶⁶

Isto mišljenje zastupa i Zvonimir Kulundžić, s tom razlikom što bi po njemu i prvotisak misala od god. 1483. i prvotisak brevijara 1491. bili štampani u Kosinju, gdje je — po njegovom mišljenju bila poznata tiskara u kojoj su se štampali glagoljski misali i brevijari za upotrebu naših glagoljaša. On to izvodi iz već citiranog izvještaja senjskog biskupa Sebastijana Glavinića, u kojem se među ostalim kaže da je Kosinj bio na glasu zbog štampanja glagoljskih brevijara, kako je to u njima zabilježeno, i kojim su se služili popovi glagoljaši. Po Kulundžićevu mišljenju tiskare u Senju, Kosinju i Rijeci bile su zapravo jedna te ista tiskara koja je u razno doba djelovala u navedenim mjestima.⁶⁷

A sada, evo još nekoliko podataka o štampanim liturgijskim knjigama naših glagoljaša iz relacija krčkih biskupa Sv. Stolici iz XVII i XVIII vijeka. U tim se relacijama gotovo redovito ističe da se u krčkim kapitulnim crkvama obavlja služba (misa i oficij) »lingua eorum Illirica«. Međutim o štampanim liturgijskim knjigama krčkih glagoljaša nalazimo bilješke samo u relacijama biskupa Alojzija Lippomana (1623-1638). U svojoj relaciji iz god. 1628. izvješćuje da na otoku ima šest župa, u kojima ima 82 svećenika i 39 žakna, koji svi upotrebljavaju glagoljski brevijar i misal štampan u Veneciji 1561. Ovdje se zapravo radi o brevijaru koji je doista bio štampan u Veneciji »po pre mikuli brozići plovani omišelskom' miseca marča 1561« i koji je bio odmah rasprodan, što dokazuje da su ga glagoljaši željno iščekivali. Prema tome, izvještaj o misalu štampanom u Veneciji 1561. ne bi odgovarao stvarnosti. Brozićev kodeks (brevijar-misal-ritual) o kojem je ovdje riječ štampan je prvenstveno kao brevijar, tako da od 543 lista otpada na brevijar 512 listova, dok preostalih 31 list sadrži misal (neke zavjetne mise) i ritualne tekstove prema Baromićevoj inkunabuli iz god. 1493. Stoga se ovaj kodeks redovito naziva *Brozićevim brevijarom*, a i sam Brozić zove ga isključivo brevijarom (brivièl, brvièl hrvacki).⁶⁸ Prema tome, krčki su se glagoljaši, kako je već rečeno, vjerojatno služili jednim od štampanih glagoljskih misala koji su štampani prije tridentskog sabora (nec cum Romanis reformatis utuntur . . .), a to su: *prvotisak* iz god. 1483, *Baromićev* iz god. 1494, *Pavla Modrušanina* iz god. 1528. ili *Kožičićev* iz god. 1531, — koji

⁶⁵ V. PUTANEC, *Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482—1493)*, *Jadranski zbornik* IV (1959—1960), Rijeka-Pula 1960, str. 96. — Uspor. i I. MILČETIĆ, *Glagoljaši . . .*, 352.

⁶⁶ Isto, str. 53.

⁶⁷ Usp. ZV. KULUNDŽIĆ, *Problematika glagoljaškog štamparstva*, *Riječka revija* XV, 3—4 (1966) 269—300.

⁶⁸ Usp. J. VAJS, *Najstariji hrvatskoglagojski misal*, *Djela JAZU*, knj. 38, str. 54—55; V. ŠTEFANIĆ, *Nikola Brozić*, *Nastavni vjesnik*, knj. XLIX, str. 14—26.

su svi, osim onog Pavla Modrušanina, štampani na domaćem tlu. Prvi posttridentski glagoljski (reformirani) misal bio je štampan god. 1631. u redakciji franjevca o. R. Levakovića u izdanju Kongregacije de Propaganda fide.

U smislu odluka tridentskog sabora o reformi liturgijskih knjiga odredio je papa Pijo V god. 1568. da se svećenici ne smiju služiti misalima i brevijarima ukoliko nisu odobreni od Sv. Stolice ili ako nisu u upotrebi barem 200 godina. I zato, kao što je Rim vodio skrb za reformu latinskih liturgijskih knjiga, tako je isto skrbio da se pregledaju, poprave i izdadu i knjige za glagoljaše. Tako je već za pape Grgura XIII god. 1580—1590. bilo naređeno zadarskom kanoniku i hrvatskom piscu Šimunu Budiniću da pregleda, popravi i preuredi glagoljske liturgijske knjige. Međutim, od svega toga nije bilo ništa, tako da omišaljski plovnik pop Anton Božanić izjavljuje vizitatoru god. 1591. da mole oficij prema starom brevijaru i prema starim rubrikama, jer — kaže — poslije tridentskog koncila nijesmo akomodirali oficij novim rubrikama.

Pitanje štampanja novog glagoljskog misala pokrenulo se opet god. 1607, budući da se osjećala velika nestašica koliko misala toliko i brevijara. Zbog toga je u toj stvari posredovao i sam papinski nuncij u Veneciji, rimski biskup Belinger Gessi. Najveća zapreka štampanju glagoljskih knjiga bilo je pomanjkanje finansijskih sredstava. Napokon je reformirani glagoljski misal štampan god. 1631. po zapovijedi pape Urbana VIII u redakciji franjevca o. Rafaela Levakovića, a troškom Propagande. Ovaj misal, nešto preuređen s dodatkom nekih novijih misa, bio je ponovno štampan u redakciji kanonika Sv. Jeronima u Rimu Ivana Paštrića god. 1706, i opet troškom Propagande.

God. 1741. ponovno izlazi novi glagoljski misal, također troškovima Propagande, i to priređen od bivšeg osorskog biskupa, splitskog svećenika Mata Karamana a uz pomoć arhidakona Mata Sovića.

Toliko očekivani reformirani glagoljski časoslov izlazi tek god. 1648. po zapovijedi pape Inocenta X, a troškom Propagande. Isti je brevijar bio ponovno štampan god. 1688 nastojanjem svetojeronimskog kanonika, Splićanina Ivana Paštrića, s dodatkom čitanja i molitava novijih svetaca. Posljednje izdanje časoslova izlazi god. 1771. u redakciji Rabljanina Ivana Petra Gocinića (Galzigna), kasnijeg rapskog biskupa, uz pomoć trećoreca — glagoljaša o. Antuna Juranića. I ova dva posljednja izdanja časoslova štampana su troškom Propagande.⁶⁹

Koliko su krčki glagoljaši željno iščekivali novi časoslov, o tom svjedoči nam relacija biskupa Alojzija Lippomana iz god. 1633. Pošto je u relaciji napisao da u glagoljskim župama na Krku ima 82 svećenika i 39 klerika, koji se svi služe glagoljskim misalima, brevijarima i drugim, nastavlja da su ti glagoljaši veoma željno (ardentissime) iščekivali nova izdanja brevijara i drugih knjiga, a sakramente da dijele prema novom ritualu — Illirico idiomate. Vjerojatno se to odnosi na Brožićev kodeks brevijar-misal-ritual iz god. 1561, jer je Kašićev hrvatski ritual štampan tek god. 1640. Nakon njega slijedio je Parčićev obrednik tek god. 1893. Prema relaciji istog biskupa iz god. 1636. proizlazi da su se krčki glagoljaši (kojih je tada bilo 94) služili tada novim Propagandinim Mi-

⁶⁹ Usp. S. IVANCIC, *Povjestne crte o samostanskom III redu . . .* Zadar 1910, str. 136—141.

salom iz 1631. (celebrant cum Missali nuperrime... impresso), dok su mnogi bez brevijara.

Preko 150 godina trebalo je čekati na novo izdanje glagoljskog misala. Stoga nije čudno da se koncem XVIII, a pogotovo u XIX stoljeću, osjećala nestašica glagoljskog misala, koja je došla do te mjere da je to već počelo biti pogibeljno za naše staroslavensko bogoslužje. Napokon, nakon tolikih rasprava, kako da se štampa novi misal, tj. da li glagoljicom, ćirilicom ili latinicom, i nakon tolikih poteškoća političke naravi — u proljeće 1893. izlazi iz štampe novi glagoljski misal u redakciji poznatog našeg glagoljaša Dragutina A. Parčića (1832—1902), kanonika Sv. Jeronima u Rimu, a rodom iz glagoljaškog Vrbnika. — Zbog male naklade prvog izdanja Parčićeva misala (valjda oko 250 komada) 1894. izlazi drugo izdanje, koje je bilo zaplijenjeno zbog tobožnje nevaljanosti i čak krivovjerstva. Zato će izaći i treće, posljednje izdanje istog misala s neznatnim ispravcima god. 1905, tj. iza Parčićeve smrti.

Važnost Parčićevog misala nije samo u tome što je njime spašeno staroslavensko bogoslužje nego posebno u tome što je vratio u hrvatske crkve starohrvatsku redakciju (koju je bio napustio Levaković) crkvenoslavenskog jezika prema najstarijim glagoljskim knjigama, posebno prema najstarijem glagoljskom misalu (vatikanskom Illir. 4).⁷⁰

Napokon je, vjerojatno po posljednji put, štampan staroslavenski misal u latinskoj transkripciji, u vatikanskoj Poliglotti a u redakciji Čeha Josipa Vajsa. Hrvatski glagoljaši nisu bili zadovoljni Vajsovom transkripcijom, budući da je, po njihovom mišljenju, odstupio od tradicionalnoga hrvatskog izgovora. A i sama transkripcija bila je na štetu naše glagoljske stvari, jer njome nije postignuta svrha: proširenje staroslavenskog bogoslužja na cijelu Jugoslaviju (beogradska je vlada dala potporu za štampanje tog misala), a svećenici u glagoljskim crkvama počeli su se iz komoditeta služiti transkribiranim Vajsovim misalom što je dovelo do toga da mlađi svećenici ne poznaju više ni glagoljske azbuke.

Međutim, do štampanja novog glagoljskog časoslova, uza sva nastojanja samog Parčića, biskupa Mahnića i njegove Staroslavenske akademije, koja je spremala tekstove za novi glagoljski brevijer u redakciji prof. Vajsa, nije na žalost nikada došlo.

VII. ZAKLJUČAK

Iz svega što je rečeno možemo zaključiti da su krčki seoski kapituli bili kroz vjekove pioniri i nosioci liturgijskog života u krčkoj biskupiji (otok Krk) te da je i danas živa liturgijska tradicija u njoj plod i nastavak bujnog liturgijskog života u krčkim glagoljskim crkvama, kako ćemo to vidjeti u slijedećem članku. A kako su oni ostali vjerni strohrvatskom jeziku u bogoslužju, usprkos raznim poteškoćama, sačuvali su tu veliku baštinu novim pokoljenjima, koju »nijesu mogli postići najmoćniji i najobrazovaniji narodi« (Velološinji u svojoj obrani 1803).

⁷⁰ Usp. DAROSLAV (Kvirin Kl. Bonefačić, kasnije biskup splitsko-makarski), **Dragutin A. Parčić (1832—1902)**, Krk 1903; M. BOLONIC, **Parčićeva tiskara u Glavotoku**, Matica Hrvatska — pododbor u Rijeci, god. 1965, str. 10—17; ISTI, **Parčićev glagoljski misal, Služba Božja, Makarska**, 3—4 (1965) 64—70.

SUMMARIUM:

Historia insulae quae hodie *Krk* nominatur miranda sane pro vita liturgica antiqui temporis iudicanda praebet documenta. Magnum momentum in hoc negotio Capitula ruralia in castris et castellis erecta pro communi celebratione Officii divini habent. Sacerdotes et etiam clerici sacris Ordinibus non initiati fideliter Officio in communi aderant. Si forte aliqui negligentes reperti fuerint, poena infligebantur, quod magnam aestimationem quam erga communem celebrationem Divini officii habebant, satis demonstrat. Haec omnia videri possunt inspiciendo libros sacerdotum glagolitarum. Hi libri magnum sunt documentum fervoris nec non spiritus inventivi eorumdem sacerdotum. Ubinam libri imprimebantur et alia ad id genus pertinentia auctor articuli in hoc articulo diligenti studio refert.